

А.А. Бекбауова^{1*}, Б.Ш. Исмаилова²¹«Туран» Университеті, 050000, Алматы қ., Қазақстан Республикасы²Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, 030000, Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы

*e-mail: abikosha_07@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖӘНЕ ШЕТ ЕЛДЕРДІҢ ЗАҢНАМАСЫНДА ШАРТТЫ ТҮРДЕ МЕРЗІМІНЕН БҰРЫН БОСАТУДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Ғылыми жұмыс ТМД елдерінің, сондай-ақ басқа да шет мемлекеттердің қылмыстық заңнамасындағы шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын зерттеуге бағытталған. Зерттеу объектісі ретінде шартты түрде мерзімінен бұрын босату институты болып табылады, осыған байланысты зерттеу нысаны ТМД құрамына кіретін, сондай-ақ Кеңес Одағының бұрынғы құрамындағы және Қазақстанмен құқықты дамытудың ортақ тарихи тамыры бар мемлекеттердің заңнамасы бойынша осы институтты құқықтық қамтамасыз ету болып табылады. Мақаланың мақсаты-қылмыстық заңнамада шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтына талдау жүргізу, оның жалпы және ерекше белгілерін анықтау, сондай-ақ Қазақстан Республикасында шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды құқықтық реттеуді жетілдіру бойынша ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеу. Жұмыста зерттелетін институттың мазмұнына қатысты ғалымдардың пікірлері берілген. Сонымен бірге, мақала авторлары институтты пайдаланудың шартты шара, санкция немесе гуманизм қағидасының салдары ретінде қарастырмай, ынталандыру сипатына қатысты пікірмен келіседі. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату институты қылмыстық жаза қолданылатын адамдарға ықпал етудің тиісті құралы болып табылады. Ол сотталғандарды заңды мінез-құлықпен айналысуға, қоғамдық тәртіпті және түзеу мекемесінің режимін сақтауға шақырады. Қаралып отырған елдердің заңнамалық тәжірибесінің ерекшеліктері шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын қолданудың материалды және формальды негіздері, сондай-ақ сот үкімімен белгіленген мерзімді мерзімінен бұрын өтеу үшін сот органына өтінішхат беруге мүмкіндігі бар субъектілер тұрғысынан Қазақстан Республикасының заңнамасына ортақ белгілерді анықтауға мүмкіндік береді. Кейбір елдерде көмелеттік жасқа толмаған адамдарға ерекше көңіл бөлінеді. Осыған байланысты қылмыстық жазаны мерзімінен бұрын өтеу туралы сот актісін шығарудың формальды негізі сотталған адамның оқуына, оқу тәртібіне қатынасы болып табылады. Кейбір мемлекеттердің қылмыстық заңнамасы келесідей ерекшеленеді, онда сот үкімімен белгіленген мерзімнен бұрын аяқталу мүмкіндігі белгіленген субъектілерге қатысты елеулі шектеулер бар: онша ауыр емес қылмыстар үшін сотталғандар және нақты өтеу мерзімі ішінде заңды мінез-құлық танытқандар. Мақалада Қазақстан Республикасында шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын қолдануды құқықтық реттеуді жетілдіру үшін қарастырылатын елдердің заңнамалық тәжірибесін талдауға негізделген ұсыныстар бар. Мақаланы жазу барысында салыстырмалы құқық әдісі, логикалық және жалпы ғылыми әдістер қолданылды.

Негізгі сөздер: шартты түрде мерзімінен бұрын босату, сотталған адамның құқығы, халықаралық заңнамалық тәжірибе, қолдану негіздері, сот актісі, уәждеме.

Кіріспе

Адам құқықтарын сақтау елдің қолданыстағы заңнамасын жетілдіру процесінде міндеттердің біріне айналады. Бұл үдеріс Қазақстанның әлемдік қауымдастық мемлекеттерімен өзара әрекеттестігіне, ұлттық заңнамаға да әсерін тигізеді.

Қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін жаза тағайындау бөлігінде жазалау ықпалына ие бола отырып, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі одан босатудың заңды құқығын да белгілейді. Осыған байланысты сот үкімі бойынша тағайындалған мерзімнің мерзімінен бұрын аяқталу мүмкіндігін ерекше атап өтуге болады [1]. Заңнамалық реттеу мәселесін және заңнаманың дамуында ортақ тарихи тамыры бар елдердің құқықтық тәжірибесін зерделеу және осы негізде шартты түрде мерзімінен бұрын босату ережелерін жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу бұл жұмысты жазудың мақсаты болып табылады.

Д.А Щербаның пікірінше, зерттеліп отырған қылмыстық құқық институты тиісті тұлғаның түзеу мекемесінде болған уақытын сот үкімімен белгіленген мерзіммен салыстырғанда қысқартуға мүмкіндік береді [2]. Өзге ғалымдар шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын санкциялардың ауыр түрінен неғұрлым жұмсаққа өту мүмкіндігін айқындайды, онда арнайы орында болу сияқты орнату қажет емес және сотталған адамның іс-әрекетін мемлекеттік

органдар бақылайды. О. А. Пилипенконың айтуынша, бұл институт адамгершілікке ие, өйткені ол заңнама ережелерінің сақталуына түрткі болады және жасалатын заңсыз әрекеттердің санына әсер етуі мүмкін. К. Гуптаның пікірінше, бұл қоғамға оралу мүмкіндігін анықтайтын шартты сипаттағы шара [3]. Ғалым Д. В. Қазначеева бұл институтты мәжбүрлеу шараларын қолдану арқылы қылмыстық іс-әрекет жасағаны үшін сотталған адамның мінез-құлқын жақсартуға бағытталған ынталандыру ретінде анықтайды [4]. Сондықтан заң шығарушының осы институтты пайдалануына, сондай-ақ оның қылмыстық және қылмыстық-атқару құқығы институттары жүйесіндегі орны мен рөлін анықтайтын заң ғылымындағы мазмұнына қатысты дауларды шешу мүмкіндігіндегі, сонымен қатар басқа мемлекеттердің тәжірибесін қолдану, жұмыстың өзектілігі болып табылады.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Ғылыми мақалада зерттеу объектісі болып шартты түрде мерзімінен бұрын босату институты табылады, осыған байланысты зерттеу нысаны ТМД құрамына кіретін, сондай-ақ Кеңес Одағының бұрынғы құрамындағы және Қазақстанмен құқықты дамытудың ортақ тарихи тамыры бар мемлекеттердің заңнамасы бойынша осы институтты құқықтық қамтамасыз ету болып табылады.

Мақала жазу барысында салыстырмалы құқық әдісі, логикалық және жалпы ғылыми әдістер қолданылды. Салыстырмалы құқық әдісін қолдана отырып, зерттелетін институтты әртүрлі мемлекеттердің ұлттық заңнамасында қарастыру мақсатына қол жеткізуге болады. Бұл ретте елдердің қолданыстағы тәжірибесін Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасымен салыстырғанда талдауға болады. Сонымен қатар, жалпы тарихи ұстанымдар зерттелетін мемлекеттердің заңнамасын дамытудың жалпы белгілері мен әртүрлі жолдарын анықтауға мүмкіндік берді. Зерттеуде логикалық әдісін жүзеге асыру кезінде әртүрлі елдердің қылмыстық заңнамасының ережелерін талдау қолданылды. Жалпы ғылыми әдіс зерттелетін процестің әртүрлі аспектілерін жеке бөліктердің бір-бірімен өзара әрекеттесуінің бірыңғай механизміне зерттеуге және біріктіруге мүмкіндік берді.

Нәтижелер мен оларды талқылау

Қылмыстық жазаларды қолдану механизмін жетілдіру үшін басқа елдердің заңнамалық тәжірибесінің ерекшеліктерін зерделеу негізінде ұлттық заңнаманың одан әрі даму бағытын анықтау қажет. Алынған білімдер арқылы дамудың сәйкес қадамдарын анықтау үшін жаңа қырлары қалыптасады.

Беларусь Республикасындағы шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын заңнамалық реттеу бөлігінде оған қатысты көлемі құрайтын сот актісі шығарылған адамның пенитенциарлық жүйе мекемесінде іс жүзінде өтеу уақыты оны қолданудың ресми негізі болып табылады:

- қоғамдық қауіптіліктің үлкен дәрежесімен сипатталмайтын заңсыз іс-әрекет бөлігінде барлық мерзімнің үштен бірі;
- қасақана ауыр қылмыс жасағаны үшін тағайындалған барлық мерзімнің жартысы;
- ауыр сипаттағы заңсыз әрекеті үшін сот үкімімен тағайындалған мерзімнің жетпіс пайызы,

сондай-ақ егер ол шартты түрде мерзімінен бұрын босатылса және өзге де қылмыстық жазаланатын іс-әрекеттер жасаса.

Адамның өзі жасаған заңсыз әрекетке түзету қажеттілігіне қатынасы зерттелетін институтты пайдалану үшін материалдық сипаттағы негіз болып табылады [5]. Осыған байланысты жазаны өтеу ережелерін сақтау, еңбек функцияларын жүзеге асыру, оқуға деген ұмтылыс, түзету қажеттілігі қажетті талаптар болып табылады. Бұл талаптар кәмелетке толмаған адамдарға жеңілдетілген. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын қолдану үшін олар үшін мерзім көлемі:

- мазмұны үлкен қоғамдық қауіп-қатерге ие емес заңсыз іс-әрекет үшін жиырма бес пайыз мөлшерінде белгіленген мерзім өтеген кезде;
- ауыр санатқа жататын заңсыз әрекетті жасағаны үшін барлық тағайындалған мерзімнің үштен бір бөлігі мөлшерінде өтеген кезде;

- қасақана заңсыз әрекет жасағаны үшін барлық мерзімнің елу пайызы.

Өмір бойы бас бостандығынан айыру сияқты қылмыстық жаза тағайындалғандарға қатысты зерттелетін институтты қолдану мүмкіндігі жоқ. Беларусь Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасында адамдардың шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын сақтауына қатысты ережелер бар. Олар тұрғылықты жері және оның өзгеруі туралы міндетті хабарламаға, белгілі бір жерлерге барудың мүмкінсіздігіне, болған жағдайда келтірілген зиянды төлеуге, міндетті түрде тағайындалған емдеуге және т. б. қатысты. Егер сотталған адам түзеу мекемесінен тыс тағайындалған мерзімнің қалдығын өтеу үшін айқындалған талаптар мен міндеттерді ұстанбаса, сондай-ақ ол әкімшілік санатқа жататын құқық бұзушылықтарды екі рет жасаса, сот органы босатуды тағайындау туралы шешімді неғұрлым ауыр шешіммен ауыстыруға құқылы. Сот органы сыбайлас жемқорлық қылмыстық іс-әрекеттер жасаған адамдарға қатысты үкім тағайындаған кезде зерттелетін институтты қолдану ерекшелік болып табылады.

Украинаның ұлттық заңнамасында зерттелетін институтты он сегіз жасқа толмаған адамдарға қолдану мүмкіндігі қарастырылмаған. Осыған байланысты Ресей Федерациясының заңнамалық актілерінде түзету мекемесінде өтеу мерзімінен бұрын аяқталуы мүмкін шарттар кеңейтілді. Оларға ауыр немесе аса ауыр сипаттағы қылмыстық іс-әрекеттер жасағандар, оның ішінде сотталған адам қылмыстық жазаны өтеу ережелерін сақтаған болса, сот органының үкімін өмір бойы не террористік әрекеттері үшін өтейтіндер жатады. Бұл ретте, кәмелетке толмаған адамға заңсыз жыныстық әрекеттер жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық шарасын өтеп жүргендерге қатысты, бұл босату институты сот-психиатриялық сараптама құжаты болған жағдайда қолданылады [6].

Өзбекстан Республикасында шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды қолдануды заңнамалық реттеуге келетін болсақ, формальды негіздер жоғарыда көрсетілгендерге ұқсас [7]. Түзеу мекемесіндегі тәртіп ережелерін бұзбау және үлгілі еңбек тәртібі материалдық негіздер болып табылады. Бұл ретте, осы институт қолданылатын субъектілер қатарында, егер олар қылмыстық жаза мерзімінің үштен екісі өтелген кезде, аса ауыр қылмыстар жасағаны үшін сотталғандарды сот үкімімен айқындалған барлық уақыттың үштен екісін түзеу мекемесінде өткізген болса, адамдар да айқындалады.

Кәмелеттік жасқа толмаған адамдарға қатысты Өзбекстан Республикасында Беларусь Республикасындағыдай тәртіп бар. Бұл тұлғалар үшін зерттеліп жатқан институтты пайдаланудың материалдық негізі олардың оқуға қатынасы болып табылады. Кәмелетке толмаған адамның белгіленген мерзімнен белгілі бір көлемде (ширек, жартысы, үштен бірі) өтеу факторы ресми сипаттағы шарт ретінде әрекет етеді. Зерттелетін институтты қолдану мүмкін емес адамдар тобы үлкен, оның ішінде аса қауіпті рецидивист деп танылғандар; топ құрамында не мемлекеттік сипаттағы қылмыстық іс-әрекет жасаған немесе кәмелетке толмағандарға заңсыз іс-әрекеттер жасаған адамдар; кімге өлім жазасы ретінде, ол кешірім нәтижесінде өлім жазасына ауыстырылды немесе жаппай қырып-жоятын қарудың, есірткі мен психотроптық әсер ететін заттардың әртүрлі түрлеріне қатысты заңсыз әрекеттері үшін жаза тағайындалды.

Қырғыз Республикасының заңнамалық тәжірибесін ескере отырып, мерзімінен бұрын босату институтын қолдану онша ауыр емес қылмыстар, ауыр, аса ауыр қылмыстар үшін сотталғандарға қолданылады, олардың түзеу мекемесінің режиміне психологиялық қатынасын талдау қажеттілігін анықтайды [8]. Жазаның қосымша түрін өтеу тұрғысынан босату толық немесе ішінара болуы мүмкін. Бұл ретте ресми сипаттағы талап сот үкімімен белгіленген барлық мерзімнің үштен бір бөлігі көлемінде өтеу болып табылады. Бұл ретте қарастырып отырған институттың Қырғыз Республикасының заңнамасымен сотталғандарға қатысты қолдану шарттары мынадай түрде айқындалады:

- тәртіптік жазалардың болмауы;
- еңбек міндеттері мен оқыту ережелерін сақтау;
- заңдылыққа оң көзқарасты растайтын сипаттамаларды ұсыну;
- егер сотталушының әр түрлі тәуелділігі болса, емделуден өту;
- сот анықтаған қылмыспен келтірілген зиян сомасының елу пайызын өтеу.

Қазақстан Республикасы қылмыстық заңнамасының ережелері қылмыстық жазаны өтеу режимін сақтамау бойынша қылмыспен келтірілген зиянды және қандай да бір жазаны өтеу кезінде борыштың жоқтығын белгіленген мерзімнің қалған бөлігін сотталған адам түзеу мекемесінен тыс өтегені үшін талап ретінде белгілейді. Қырғыз Республикасының заңнамасында зерттелетін институтты қолдану бөлігінде ұқсас шектеулер бар, бұл азаптауды қолданған адамдарға қатысты; кәмелетке толмаған адамдарға заңсыз жыныстық қатынас жасаған; топта; жазасы түзеу мекемесінде өмір бойы өтеу ретінде тағайындалған адамдарға. Азаптауға қатысты шартты Қазақстан заңнамасына, атап айтқанда, Қылмыстық кодекстің 72-бабына енгізу қажет деп санаймыз, өйткені ол сотталған адамның іс-әрекеттерінің мазмұнын және оны түзету мүмкіндігін сипаттайды.

Әзербайжан Республикасында, Түркіменстанда, Тәжікстан Республикасында және Армения Республикасындағы шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды реттеу бұл мемлекеттерден түбегейлі ерекшеленеді. Мұнда осы институтты қолдану субъектісі болып жеңіл қылмыс жасаған және мінез-құлқында оң белгілері бар нақты жазасын өтеген адам ғана болады. Молдова Республикасының қылмыстық заңнамасы, сондай-ақ сот органдары қоғамға аз немесе орташа қатері бар қылмыстық әрекетті жасағаны үшін жаза мерзімін өтеу жөніндегі нормативтік ережелерді сақтайтын сотталған адамды жаза мерзімінің қалған бөлігін өтеуден ішінара немесе толық көлемде босата алатын ережені айқындайды.

Эстония Республикасындағы қылмыстық-құқықтық қатынастарды құқықтық реттеу Кеңес Одағының қылмыстық заңнамасының ережелеріне негізделеді, қазіргі уақытта оның кейбір қайта қаралған ережелері қолданылады. Эстония Республикасының қылмыстық заңнамасының ережелерімен түзеу мекемесінде жазаның қалған мерзімін өтеуден босату институтын пайдалану үшін жағдай ретінде еңбек міндеттерін жүзеге асыру және өтеу ережелерін сақтау айқындалады. Үш жылдан астам бас бостандығынан айыру көзделген қасақана сипаттағы заңсыз іс-әрекет үшін сот актісінде белгіленген мерзімнің елу пайызы, үштен екісі ішінде өтеу ресми шарттар ретінде әрекет етеді. Бұл ретте үкім бойынша тағайындалған қосымша жазалар да алынып тасталуы мүмкін. Атап айтқанда, бұл айыппұл төлеу, белгілі бір жұмысты орындау немесе тиісті лауазымды атқару құқығынан айыру болуы мүмкін. Сонымен қатар, кәмелетке толмағандарға деген ерекше көзқарас бар. Сотталғандарды осы санаты үшін, егер олар өздеріне қатысты белгіленген қылмыстық жаза шараларының нақты жартысын немесе үштен екісін қасақана сипаттағы заңсыз іс-әрекет жасағаны үшін немесе осы іс-әрекеттер үшін қылмыстық-құқықтық салдарлар өтелгенге немесе алынғанға дейін өтесе, мерзімінен бұрын босатуға болады. Сотталғанның түзелуін айқындайтын үлгілі тәрбиелік мінез-құлық белгіленген мерзімде өтеуді мерзімінен бұрын аяқтау мүмкіндігінің материалдық негізі болып табылады. Сонымен қатар, мақалада қарастырылып отырған институттың қолданылуы субъектілердің арасында жазасы өмір бойына бас бостандығынан айыру болып табылатын тұлғалардың болуы қызығушылық тудырады. Олар үшін ресми талап - түзеу мекемесінде кемінде отыз жыл болу. Шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын қолдануға тыйым салынған адамдар санатына қатысты бұл өлім жазасы кейіннен сот органының үкімі бойынша бас бостандығынан айыруға ауыстырылғандар; сондай-ақ мұндай жағдай кешірім жасау нәтижесінде рақымшылық жасау арқылы жүзеге асырылғандар.

Сот органы белгілеген жаза шарасы Грузияда шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын қолдануға байланысты қарастырылады және өзіне тән белгілерге ие. Атап айтқанда, өмір бойына бас бостандығынан айыру жазасын өтеу кезінде қарастырылған институт жиырма жылдан кейін қолданылуы мүмкін. Негізгі талап - мерзімінен бұрын аяқталу мүмкіндігі туралы Грузияның жазаларын, пробацияларын орындау жөніндегі министрліктің жанындағы аумақтық кеңестен қорытынды алу. Бұл жағдайда бас бостандығын шектеу мерзімі бас бостандығынан айыру мерзіміне, бес сағат мөлшеріндегі қоғамдық пайдалы жұмыстардың көлемі - бас бостандығынан айырудың бір күніне теңестіріледі. Грузияда өмір бойы бас бостандығынан айыру мерзімі жиырма жылдық мерзімге ауыстырылуы мүмкін, ал Қазақстанда бұл мерзім бес жылға ұзартылуы мүмкін, яғни жиырма бес жылдық мерзімге ауыстырылуы мүмкін. Қоғамдық

пайдалы қызмет түріндегі жазаны өтеудің нақты мерзімін анықтауға қатысты жоғарыда аталған ережені де қылмыстық заңнаманы жетілдіруге ұсыныс ретінде қарастыруға болады.

Мемлекетті дамытуда Қазақстанмен ортақ тарихи тамыры бар елдердің заңнамалық тәжірибесін талдау шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтының уәждемелік мәнін, сондай-ақ арнаулы мекемеде тиісті тұлғалардың болу қажеттілігінің жоқтығын атап өту қажет. Бұл адамның әрекеті басқаларға және мемлекетке қауіп төндірмейді.

Мұндай зерттеу азаттық институтын реттеу және пайдалану тәртібін заңнамалық қамтамасыз етуді одан әрі дамытуға қатысты мүмкін жолдарды анықтауға мүмкіндік береді. Жазаны өтеу ережелерін сақтау әрқашан бұл үшін тікелей талап бола бермейтінін мойындау қажет. Түзеу мекемесіндегі тәртіп пен тәртіп ережелерін сақтауды осы мекемедегі әрбір адам жүзеге асырады. Зерттелетін мадақтау құралдарын қолданудың негізгі факторы – сотталған адамның өткен әрекеттерінен бас тартуы, жасаған әрекетінің мәнін түсінуі, ол кәсіптік қызметтің әртүрлі түрлерін жүзеге асыруы, мекеме қызметкерлерімен, басқалармен бірге адал қарым-қатынас орнатуы болып табылады [9]. Сотталған адамның іс-қимыл кешенінде оның жасаған іс-әрекетін түзетуге деген ұмтылыс көрінуі мүмкін.

Мемлекеттегі және әлемдегі өзгеріп отыратын қоғамдық қатынастарға сәйкес болу қажеттілігі қолданыстағы қылмыстық заңнамада зерттелетін институттың дамуын талап етеді. Бұл сотталған адам соттың шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды тағайындауы туралы өтініш бере алатын жаза шараларының тізбесіне жатады. Осыған байланысты бас бостандығын шектеу түріндегі қылмыстық жауаптылық тағайындалған адамға өтініш берудің мағынасы жоқ. Адам қозғалыста шектелмейді, айналасындағылармен қарым-қатынасты еркін қолдай алады. Бос кеңістікте болуға деген ұмтылыс азаттық институтын қолданудың ынталандырушы сәті болып табылады, сондықтан оны түзеу мекемесіндегілерге қатысты анықтаған жөн. Адам қозғалысы шектелмейді және басқалармен қарым-қатынасты еркін сақтай алады [1]. Бос кеңістікте болуға деген ұмтылыс босату институтын қолданудың ынталандырушы сәті болып табылады, сондықтан оны түзеу мекемесіндегілерге қатысты анықтаған жөн.

Қылмыстық заңнама қосымша жазалар бөлігінде шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын қолдану мүмкіндігін кеңейтеді. Бұл жағдайда оны толығымен немесе ішінара белгілеуге болады. «Өмір бойы» деп анықталған жазаға қатысты мұндай мүмкіндік қажет деп саналмайды.

Зерттелетін қылмыстық құқық институтын жою тәртібін белгілеу бөлігінде Ресей Федерациясының Қылмыстық Кодексінің 79-бабының ережелерін атап өткен жөн. Осы баптың ережелерімен белгіленген негіздер сот органы шартты түрде мерзімінен бұрын босату туралы өтінішті қанағаттандырған кезде белгіленген негіздерге сәйкес келеді. Бұл әкімшілік заңнаманы бұзатын заңсыз әрекеттерді немесе медициналық шараларды және т. б. жасау бөлігінде осы негіздердің сақталмауына жатады. Оның ішінде бұл сотталған адамның тұрғылықты жері бойынша тұрақты тіркеуді міндетті сақтамауына қатысты. Мұндай әрекеттердің нәтижесі – сот органы жазаның қалған уақытын қоғамнан және отбасынан оқшаулауда орындауды ұйғарады. Бұл ереже Қазақстан заңнамасында да жүзеге асырылуы үшін өзекті болып табылады.

Осыған байланысты Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының заңнама нормаларына түсініктемелер беретін нормативтік қаулылары ерекше орын алады. Атап айтқанда, қаралып жатқан институтты қайта пайдалану мүмкіндігіне қатысты, сондай-ақ зерттелетін институтты іске асыру тәртібіне қатысты кейбір мәселелер бойынша Жоғарғы Соттың 2015 жылғы нормативтік актісі бар [10].

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандардың негізінде шектеулі жағдайларда жүрген адамдар үшін шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын қолданудың оң мазмұнын қорытындылау қажет. Бұл ретте зерттелетін мәселенің басты қыры – қоғамға қауіп төндірмейтін адам. Сондықтан мерзімінен бұрын босату институты адамды түзеу оның қоғам мен мемлекеттен оқшаулануын қажет етпейтін гуманизм принципіне негізделген.

Қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларындағы мәселелерді бірлесіп шешу үшін одаққа кірген елдердің қолданыстағы қылмыстық заңнамасындағы заңнамалық ережелерді қарастыра отырып, кейбір заң институттарының ұқсас дамуына әсер ететін жалпы заңнамалық негіздерді көрсету қажет. Бұл шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын құқықтық қамтамасыз етуге қатысты айқын көрінеді. Айырмашылықтар мерзімдердің көлемінде, осы институтты қолдануға үміткер субъектілерді анықтауда және сотталған адамның түзеу мекемесінен тыс қалған мерзімді өтеуге өтінішхат алуға құқығы бар жағдайларда көрсетіледі.

Осылайша, шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын жетілдіру үшін оны қосымша жазалау шараларына қатысты да толық немесе ішінара енгізуді ұсынамыз. Сондай-ақ зерттелетін институттың мазмұны бас бостандығын шектеу мазмұнына сәйкес келеді, бұл оны сот шартты түрде мерзімінен бұрын босату институтын қолданатын негіздер тізімінен алып тастауға мүмкіндік береді. Бұдан басқа, қылмыстық заңнаманың ережелерін іске асыру мақсатында шартты түрде мерзімінен бұрын босату құқығын алу мәселелерінде сотталған адамдарды құқықтық оқыту процесін жандандыру қажет, бұл оларды құқықтық ережелерді сақтауға ынталандыруға, оқыту және еңбек міндеттерін орындау арқылы түзетуге әкелуі мүмкін. Бұл ретте бұл сот органдары мен осы құқықтық қатынастарға қатысушылар үшін уақытты үнемдеуге, сондай-ақ өтінішхат беретін адамдардың құқықтық сауаттылығын күшейтуге мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. [Электрондық ресурс] - URL: // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (қаралу уақыты: 25.11.23)
- 2 Щерба Д.А. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания: вопросы теории и практики; автореф. дис. ... канд. юрид.наук. - Владивосток. - 2007. - 22 с.
- 3 Gupta K. Parole in India and laws related to it. [Электрондық ресурс] - URL: <https://blog.ipleaders.in/parole-india-laws-related/> (қаралу уақыты: 24.04.23)
- 4 Казначеева Д.В. Поняття умовно-досрочного звільнення від відбування покарання за законодавством України [Электрондық ресурс] - URL: <http://univd.edu.ua/science-issue/issue/167> (қаралу уақыты: 24.12.23)
- 5 Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 года № 275-3. [Электрондық ресурс] - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414984 (қаралу уақыты: 20.12.23 ж.)
- 6 Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 года № 63-ФЗ. [Электрондық ресурс] - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397073 (қаралу уақыты: 20.12.23 ж.)
- 7 Уголовный кодекс Республики Узбекистан от 22 сентября 1994 года № 2012-XII. [Электрондық ресурс] - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421110 (қаралу уақыты: 20.12.23)
- 8 Nuridin S., Ongarabaev E. Parole and Early Release from Punishment: Problems of Improving Application Mechanisms in the Republic of Kazakhstan and Foreign Experience. Journal of Law and Sustainable Development. – 2023. - № 11(9). – P. 1-20.
- 9 Carter H. W. Some Legal Aspects of Parole. Journal of Criminal Law and Criminology. – 2021. - № 3. – P. 600-623 [Электрондық ресурс] - URL: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3102&> (қаралу уақыты: 05.01.24)
- 10 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 2 қазандағы № 6 нормативтік қаулысы. «Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың, жазаның өтелмеген бөлігін жазаның неғұрлым жеңіл түріне ауыстырудың және тағайындалған жаза мерзімін қысқартудың сот практикасы туралы» [Электрондық ресурс] - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000006S> (қаралу уақыты: 25.12.23)

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ УСЛОВНО-ДОСРОЧНОГО ОСВОБОЖДЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН И ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Аннотация

Статья направлена на изучение института условно-досрочного освобождения в уголовном законодательстве стран, входящих в СНГ, а также иных зарубежных государств. Объектом исследования в научной статье выступает институт условно-досрочного освобождения, в связи с чем предметом исследования выступает правовое обеспечение данного института по законодательству в государствах, входящих в состав СНГ, а также бывших в составе Советского Союза и имеющих с Казахстаном общие исторические корни развития права. Цель статьи – провести анализ института условно-досрочного освобождения в уголовном законодательстве, выявить его общие и

специфические черты, а также выработать научно обоснованные предложения по совершенствованию правового регулирования условно-досрочного освобождения в Республике Казахстан.

В работе представлены мнения ученых относительно содержания изучаемого института. При этом авторы работы соглашались с мнением относительно мотивационного, поощрительного характера применения института, нежели рассмотрения его в качестве условной меры, санкции либо следствия действия принципа гуманизма. Институт условно-досрочного освобождения является актуальным средством воздействия на лиц, в отношении которых применяется мера уголовного наказания. Он стимулирует осужденных на осуществление правомерного поведения, соблюдения общественного порядка и режима исправительного учреждения. Особенности законодательного опыта рассмотренных стран позволяют выявить общие с законодательством Республики Казахстан характерные признаки в части материальных и формальных оснований применения института условно-досрочного освобождения, а также субъектов, имеющих возможность подать ходатайство в судебный орган для отбытия срока, назначенного приговором суда, в досрочном порядке. В некоторых странах особое внимание уделяется лицам, не достигшим совершеннолетнего возраста. В данном отношении определяется формальное основание для вынесения судебного акта об отбытии уголовного наказания досрочно как отношение самого осужденного к учебе, учебная дисциплина. Уголовное законодательство определенных государств отличается тем, что имеет существенные ограничения в отношении субъектов, кому устанавливает возможность окончания назначенного приговором суда срока досрочно: осужденные за преступления небольшой тяжести и имеющие правомерное поведение за время фактического отбывания срока. Научная работа содержит рекомендации на основе анализа законодательного опыта рассмотренных стран для совершенствования правового регулирования применения института условно-досрочного освобождения в Республике Казахстан. В процессе написания статьи были применены такие методы, как метод сравнительного права, логический и общенаучный.

Ключевые слова: условно-досрочное освобождение, право осужденного лица, международный законодательный опыт, основания для применения, судебный акт, мотивация.

THEORETICAL PROBLEMS OF THE APPLICATION OF CONDITIONAL EARLY RELEASE IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND THE LEGISLATION OF FOREIGN COUNTRIES

Abstract

Scientific work focuses on examining the institution of parole within the criminal legislation of the CIS countries, as well as in other foreign countries. The object of research in the scientific article is the institute of parole, in connection with which the subject of the study is the legal provision of this institute according to the legislation of the states that are part of the CIS, as well as former members of the Soviet Union and having common historical roots of the development of law with Kazakhstan. The purpose of the article is to analyze the institution of parole in criminal legislation, identify its general and specific features, and develop scientifically sound proposals for improving the legal regulation of parole in the Republic of Kazakhstan. The paper presents the opinions of scientists regarding the content of the institute under study. The paper presents the views of scientists regarding the content of the institute under study. At the same time, the authors of the work agree with the opinion regarding the motivational, encouraging nature of the use of the institution, rather than considering it as a conditional measure, a sanction or a consequence of the principle of humanism. The institution of parole is a relevant means of influencing persons against whom criminal penalties are applied. It encourages convicts to engage in lawful behaviour, maintain public order, and adhere to the regime of the correctional institution. Features of the legislative experience of the countries reviewed make it possible to identify common characteristics with the legislation of the Republic of Kazakhstan in terms of material and formal grounds for applying the institution of parole, as well as subjects who have the opportunity to submit a petition to the judicial authority to serve the term assigned by the court verdict early. In some countries, special attention is paid to persons under the age of majority. In this regard, the formal basis for issuing a judicial act to serve a criminal sentence early is determined by the convicted person's attitude towards their studies and academic discipline. The criminal legislation of certain states differs in that it imposes significant restrictions on subjects for whom it is possible to end the term imposed by a court verdict early: those convicted of minor crimes and who have maintained lawful behaviour during the actual serving of the term. The scientific work contains recommendations based on an analysis of the legislative experience of the countries considered to improve the legal regulation of the application of the institution of parole in the Republic of Kazakhstan. In the process of writing the article, such methods as the method of comparative law, logical and general scientific methods were applied.

Keywords: parole, the right of a convicted person, international legislative experience, grounds for application, judicial act, motivation.

REFERENCES

- 1 Qazaqstan Respublikasynyñ Qylmystyq kodeksi. Qazaqstan Respublikasynyñ kodeksi 2014 jylǵy 3 şıldedeǵı № 226-V QRZ [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V kr]. Available at: - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> [in Kazakh] (accessed: 23.11.23)

2 Shherba D.A. Uslovno-dosrochnoe osvobozhdenie ot otbyvaniya nakazaniya: voprosy teorii i praktiki; avtoref. dis. ... kand. jurid. Nauk [Conditional early release from serving a sentence: issues of theory and practice; abstract. diss. ... kand. Law.sciences]. - Vladivostok: Dal'nevost. gos. un-t, 2007. - 22 p.[in Russian]

3 Gupta K. Parole in India and laws related to it. Available at: - URL: <https://blog.ipleaders.in/parole-india-laws-related/> [in English]. (accessed: 24.04.24)

4 Kaznacheeva D.V. Ponjattja umovno-dostrokovogo zvil'nennja vid vidbuvannja pokarannja za zakonodavstvom Ukraïni [The concept of conditional early release from serving a sentence under the legislation of Ukraine]. Available at: - URL: <http://univd.edu.ua/science-issue/issue/167> [in Ukrainian]. (accessed: 24.12.23)

5 Ugolovnyj kodeks Respubliki Belarus' ot 9 iyulya 1999 goda № 275-Z [The Criminal Code of the Republic of Belarus dated July 9, 1999 No. 275-Z.]. Available at: - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414984 [in Russian] (accessed: 20.12.23)

6 Ugolovnyj kodeks Rossijskoj Federacii ot 13 iyunya 1996 goda № 63-FZ [Criminal Code of the Russian Federation No. 63-FZ of June 13, 1996]. Available at: - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397073 [in Russian] (accessed: 20.12.23)

7 Ugolovnyj kodeks Respubliki Uzbekistan ot 22 sentyabrya 1994 goda № 2012-XII [The Criminal Code of the Republic of Uzbekistan dated September 22, 1994 No. 2012-XII]. Available at: - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421110 [in Russian] (accessed: 20.12.23)

8 Nuridin S., Ongarabae E. Parole and Early Release from Punishment: Problems of Improving Application Mechanisms in the Republic of Kazakhstan and Foreign Experience// Journal of Law and Sustainable Development. – 2023. - № 11(9). – P. 1-20. [in English].

9 Carter H. W. Some Legal Aspects of Parole. Journal of Criminal Law and Criminologyju. – 2021. - № 3. – P. 600-623. Available at: - URL: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3102&context=jclc> [in English]. (accessed: 05.01.24)

10 Qazaqstan Respublikasy Joǵarǵy Sotynyń 2015 jylǵy 2 qazandaǵy № 6 normativtık qaulysy. «Jazany öteuden şartty түрде merziminen bұryn bosatudyń, jazanyń ötelmegen bóligin jazanyń neǵūrlym jeńil түrine auystyрудыń jáne taǵaıyndalǵan jaza merzimin qysqartudyń sot praktikasy turaly» [Normative resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated October 2, 2015 No. 6. «On judicial practice of parole from serving a sentence, transfer of the unserved part of the sentence to a milder form of punishment and reduction of the term of the imposed sentence»]. Available at: - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000006S> [in Kazakh] (accessed: 25.12.23)

Information about authors:

Asel Bekbauova - **corresponding author**, Master of Law, Doctoral student at the «Turan» University, 050000, Almaty, Kazakhstan

E-mail: abikosha_07@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6338-7907>

Bakytgul Ismailova - candidate of legal sciences, associate professor of the Departments «Jurisprudence», the Aktobe Regional University after K. Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan

E-mail: daulet070108@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-8434-2473>

Информация об авторах:

Асель Бекбауова – **основной автор**, магистр юридических наук, докторант университета «Туран», 050000, г. Алматы, Республика Казахстан

E-mail: abikosha_07@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6338-7907>

Бакытгуль Исмаилова - кандидат юридических наук, доцент кафедры Юриспруденции Актобинского регионального университета имени К. Жубанова, 030000, г. Актобе, Республика Казахстан

E-mail: daulet070108@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-8434-2473>

Авторлар туралы ақпарат:

Асель Бекбауова - **негізгі автор**, заң ғылымдарының магистрі, «Туран» университетінің докторанты, 050000, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

E-mail: abikosha_07@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6338-7907>

Бакытгуль Исмаилова – заң ғылымдарының кандидаты, «Құқықтану» кафедрасының доценті, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, 030000, Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы

E-mail: daulet070108@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-8434-2473>